

ПСИХОЛОГІЯ БЕЗПЕКИ

УДК 316.6

Надія Вітюк

ПЕДАГОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ ЯК ЧИННИК ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

У статті розглядаються окремі аспекти взаємодії між учителями й учнями в контексті проблеми психологічної безпеки освітнього середовища. На основі аналізу й узагальнення результатів емпіричного дослідження стану психологічної безпеки освітнього середовища сучасної школи обґрунтовується актуальність проблеми організації та проведення системи заходів, спрямованих на попередження й усунення загроз для психологічного благополуччя учасників навчально-виховного процесу, побудову педагогічної взаємодії на принципах гуманізму та демократії.

Ключові слова: психологічна безпека, освітнє середовище, психологічна безпека освітнього середовища, педагогічна взаємодія.

In the article are surveyed some aspects of the interaction between teachers and students in the context of psychological safety in educational surrounding. Based on the analysis and summarizing of the results of an empirical research of the psychological security in the educational surrounding in the modern school the urgency of the problem of organization and implementing a system of measures for the prevention and removal of threats to the psychological prosperity of participants in the educational process, the organization of educational interaction, built on the principles of humanism and democracy is substantiated.

Keywords: psychological safety, educational surrounding, psychological safety of educational surrounding, pedagogical interaction.

Проблема психологічної безпеки освітнього середовища, що визнається багатьма вченими складовою загальнонаціональної безпеки, сьогодні належить до числа найбільш важливих як для психологічної науки й практики, педагогіки, так і для суспільства загалом.

«Освітнє середовище є психолого-педагогічною реальністю, яка містить спеціально організовані умови для формування особистості, а також можливості для розвитку, включені в соціальне й просторово-предметне оточення, психологічною сутністю якої є сукупність діяльнісно-комунікативних актів і стосунків учасників навчально-виховного процесу» [1, с.5]. Однак сучасна школа розглядається дослідниками як об'єкт підвищеного ризику, а окремі питання та ситуації взаємодії між учителями й учнями стають предметом для аналізу не тільки в професійній сфері, але й для обговорення на побутовому рівні й у засобах масової інформації.

Педагогічна взаємодія насичена такими стресовими чинниками, як соціальна оцінка, невідповідність шкільних програм й умов навчання функціональних і вікових особливостей учнів, постійний часовий цейтнот, значний обсяг інформації з різноманітних галузей наукових знань, який необхідно опрацювати, засвоїти й запам'ятати учням, відповідальність педагогів за життя й результати навчання і виховання дітей, недотримання в багатьох школах психоло-

го-педагогічних і санітарно-гігієнічних вимог до організації навчального процесу та ін. Спілкування між учителями й учнями за таких умов формалізується та регламентується. Крім того, умови життєдіяльності учасників навчально-виховного процесу школи, як й інших членів українського суспільства, значним чином ускладнюють ще й радикальні соціально-політичні й економічні зміни, що відбуваються в нашій державі й у світі. Усе це, разом чи окремо, містить ризики та загрози, що деформують освітнє середовище, збільшують імовірність зростання тривожності, конфліктності, агресивності та фрустрації основних його суб'єктів. Водночас загострюється їхня потреба в безпеці, стабільності й порядку, у захисті від фізичних і психологічних небезпек.

Сучасні вчені наголошують, що психологізація освітнього середовища з метою збереження й укріплення здоров'я його учасників, створення безпечних умов праці та навчання в освітньому закладі, захист від усіх форм дискримінації можуть виступати альтернативою агресивному соціальному середовищу, психоемоційному та культурному вакууму, наслідком яких є зростання соціогенних захворювань (І.Баєва, Р.Зінаттуліна, Н.Рассоха та ін.). Безпечне освітнє середовище школи сприяє навчанню та просоціальним формам поведінки (О.Єлисеєва, Т.Кабаченко, J.Hathaway, K.Kavanagh, B.Stiller, A.Golly, H.Severson та ін.), є умовою повноцінного розвитку особистості, фізичного й психічного здоров'я учасників освітнього процесу (Г.Мешко, О.Зотова, Т.Чепель та ін.), забезпечення їхньої адаптації, розвитку соціальної компетентності (І.Баєва, Г.Грачов та ін.), основою для проектування та моделювання оптимальних умов навчання й виховання (А.Маєєва, М.Михайліна та ін.).

Незважаючи на наявні в психологічних працях описи й визначення істотних характеристик і проявів різних аспектів безпеки освітнього середовища, відсутнє єдине розуміння цього поняття, яке пов'язується з різними критеріями, детермінантами та чинниками. Потребує також більш детального, системного дослідження стан психологічної безпеки сучасної української школи, що виявляється насамперед у характері міжособистісних стосунків учасників навчально-виховного процесу школи.

Мета дослідження – проаналізувати вплив окремих аспектів педагогічної взаємодії на оцінку її основними учасниками (учителями й учнями) рівня психологічної безпеки освітнього середовища школи.

Безпека – це явище, що робить можливим нормальний розвиток особистості. Потреба в безпеці є однією з базових в ієрархії потреб людини (за А.Маслоу), без її задоволення неможливий гармонійний розвиток особистості, досягнення самореалізації. Термін «безпека», як правило, визначається дослідниками як відсутність небезпеки, загроз; властивість системи; специфічна діяльність; сукупність чинників, що забезпечують життєздатність держави; сприятливі умови для розвитку особистості та суспільства.

Під психологічною безпекою освітнього середовища розуміють його стан, вільний від проявів психологічного насилля у взаємодії, який сприяє задоволенню потреб в особистісно-довірливому спілкуванні, що створює референтну значущість середовища й забезпечує психічне здоров'я включених у нього учасни-

ків (І.Баєва, В.Рубцов) [1, с.6]. Безпечне освітнє середовище школи часто розглядається й описується в літературі як «ефективне», «комфортне», «гуманне», «оптимальне», «сприятливе» для діяльності, стосунків і гармонійного особистісного розвитку його суб'єктів.

Потреба учасників навчально-виховного процесу в безпеці особливо актуалізується в складних, напружених ситуаціях, зумовлюючи мобілізацію на боротьбу із загрозою, а не на навчання й розвиток [1].

Психологічна безпека освітнього середовища школи визначається позитивним ставленням до нього більшості учасників, задоволеністю їхніх основних соціальних потреб (зокрема, у доброзичливому спілкуванні, в увазі, повазі, у належності до групи та ін.), референтністю шкільного колективу, відчуттям захищеності кожного суб'єкта освітнього процесу (учня, учителя, батьків, представників адміністрації) від загроз їхній гідності, психологічному благополуччю, позитивному світосприйняттю й самостваленню, а також відсутністю насильства в стосунках. Дослідження характеру взаємодії вчителів та учнів ми розглядаємо як один із чинників забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища школи.

З метою емпіричного дослідження стану психологічної безпеки в сучасній українській школі ми протягом 2013 року провели опитування (анкетування, індивідуальні та групові бесіди) окремих учасників освітнього процесу, у якому взяли участь 286 учнів 8–10 класів загальноосвітніх шкіл Івано-Франківської, Тернопільської та Закарпатської областей, 158 їхніх батьків і 139 учителів. Вивчалися такі аспекти, які характеризують рівень психологічної безпеки шкільного середовища: характер ставлення основних суб'єктів навчального процесу до школи, у якій вони навчаються чи працюють, рівень задоволення в навчальному закладі їхніх основних потреб, особливості взаємодії вчителів та учнів, рівень їхньої психологічної захищеності від насильства в школі.

Як уже зазначалося, одним з емпіричних критеріїв психологічної безпеки освітнього середовища вважається ставлення до нього, які водночас можна розглядати і як індикатор референтності школи для учасників навчально-виховного процесу. Аналіз результатів опитування учнів показав, що тільки половина респондентів виявляє позитивне ставлення до свого навчального закладу: лише 12% учнів стверджують, що їм дуже подобається їхня школа, 39,6% – загалом подобається, 45% – не дуже подобається, 3,4% – категорично не подобається. Якби учням заново довелось обирати собі навчальний заклад, то свою школу знову обрали б 63,5% опитаних, не впевнені в цьому 26,6%, не пішли би знову навчатися до своєї школи 10,8% наших юних респондентів.

Досить неоднозначне ставлення до школи та своєї праці в ній виявляють учителі. 70,5% опитаних нами освітян стверджують, що їхня робота, загалом, їм подобається, 25,9% – не дуже подобається, 3,6% – категорично не подобається. Якби була можливість отримати іншу спеціальність, то зробити це хотіли б 30,5% педагогів (причому полишити школу в уже найближчі 1–2 роки готові 10,2% респондентів), не хочуть змінювати своє місце роботи й прагнуть надалі працювати на педагогічній ниві тільки 38,5% вчителів, ще 31% не впевнені у

своєму прагненні працювати надалі в школі. У зв'язку з означеним можна зробити висновок про досить посередній рівень референтності шкільного середовища як для школярів, так і для вчителів; разом з тим очевидно й те, що шкільне середовище для значної частини педагогів та учнів узагалі не є значущим.

Результати анкетування також показали, що з-поміж ряду психологічних характеристик освітнього середовища вчителі найбільш незадоволені невисокою можливістю висловити в педагогічному колективі власну точку зору та неврахуванням їхніх особистих проблем адміністрацією школи. Більше задоволені вони такими аспектами шкільного середовища, як вияви поваги в ставленні до них, збереження особистої гідності, стосунки з колегами та дітьми, хоч і визнають наявність певних труднощів у своїй професійній діяльності.

Аналіз відгуків педагогів показує, що основні труднощі, проблеми в їхній взаємодії з учнями пов'язані з тим, що діти не хочуть учитися, недисципліновані, грублять, принижують, не поважають учителя, інколи навіть знущаються. Учителі визнають, що найбільш складно для них попереджувати й вирішувати конфліктні ситуації (66,3% відповідей), вивчати та знати індивідуальні особливості як свої власні, так і своїх вихованців (54,8%), контролювати свої емоції під час взаємодії зі школярами (40,4%), ідентифікуватися з учнями, поставити себе на їхнє місце (44,2%). Легко подолати роздратування стосовно слабких чи недисциплінованих учнів можуть тільки 33,3% педагогів, у тому, що «інколи це складно, але здебільшого я можу подолати роздратування», зізналися 53,7% опитаних. Не можуть побороти негативні емоції щодо учнів, поведінка яких драгує, виводить із рівноваги, 13% учителів, що свідчить про недостатній рівень розвитку їхніх професійних соціально-психологічних знань і вмінь; припускається також професійне вигорання. В індивідуальних бесідах педагоги зізнаються, що з дітьми буває важко справитися, тому й допомагає строгий, інколи жорсткий тон спілкування та відповідний тип поведінки.

Детальніший аналіз даних опитування вчителів про їхню взаємодію з учнями показав, що повністю задоволені стосунками з учнями тільки 29,6% респондентів, більшою мірою задоволені – 43,5%, не дуже задоволені – 25%, зовсім не задоволені – 1,9% педагогів. На питання «Чи легко вам знаходити спільну мову з дітьми?» 53,2% освітян дали ствердну відповідь, «важко» – відповіли 2,9%, «інколи важко» – 43,9%. Як з'ясувалося, труднощі в багатьох учителів виникають і при взаємодії з батьками учнів, які вбачають у діяльності школи, учителя, класного керівника причину всіх негараздів у навчальних досягненнях своїх дітей, рівні їхньої вихованості й особистих проблемах.

Невід'ємною стороною оптимальної взаємодії в школі та показником її психологічної безпеки є наявність і характер неформального, особистісно-довірливого спілкування між учасниками навчально-виховного процесу. На поставлене нами в анкеті питання «Чи не обтяжливо для вас обговорювати з учнями їхні особисті проблеми?» 62,5% вчителів дали відповідь «ні, не обтяжує», 29,6% – «інколи», 7,9% опитуваних відповіли, що неформальна комунікація зі школярами обтяжує їх. Водночас опитування хлопців і дівчат показало, що тільки 0,8% учнів часто обговорюють свої проблеми із вчителями й лише 21% стар-

шокласників узагалі мають потребу поспілкуватися з наставниками про свої погляди, думки, ідеї чи проблеми. Це примушує поставити запит про рівень довіри учнів до своїх учителів.

Вартими уваги є роздуми старшокласників про те, що їм подобається й не подобається в спілкуванні з педагогами, якою б вони хотіли бачити взаємодію з ними. Наведемо деякі висловлювання, варіанти яких зустрічаються найчастіше: «Мені подобається, коли вчителі поважають думку учня, розмовляють з нами як із рівними»; «Подобається, коли педагоги намагаються зрозуміти учнів і допомогти їм»; «Під час спілкування з учителями мені подобається жартувати з ними»; «Добре, коли педагоги вміють зацікавити учнів»; «Під час спілкування з учителями мені не подобається їх намагання нав'язати свою думку, небажання вислухати учня»; «Не подобається, коли вчителі зверхньо ставляться до учнів, мовляв, ти нічого не знаєш, я – учитель і я правий»; «Не подобається, коли вчителі нервують під час спілкування з учнями, коли не дають можливості повністю висловити власний погляд».

Аналіз висловлювань учнів дає значущу для нас інформацію про їхнє бажання бачити у своїх наставниках чуйних та уважних порадників, які доброзичливо ставляться до своїх підопічних, намагаються краще пізнати їх, виявляють розуміння до учнівських проблем, прислухаються до думки школярів, уміють гарно подавати навчальний матеріал, цікаво розповідати, відрізняються демократичним стилем спілкування та є гуманно налаштованими на сприйняття учнівської особистості. Усе зазначене дітьми можна розглядати як характеристики педагогічної взаємодії, які сприяють забезпеченню та збереженню психологічної безпеки в школі.

Загалом повністю задоволеними взаємодією з учителями є 21,1% їхніх учнів, в основному задоволені – 42,7%, не дуже задоволені – 27,2%, не задоволені – 9%. Учні невдоволені тим, як у школі враховуються їхні особисті труднощі й проблеми, також вони висловилися і про наявність загроз збереженню їхньої особистої гідності. Серед причин розчарування вони називають такі: часте приниження з боку вчителя, упереджене ставлення педагога до дітей, небажання вчителя зрозуміти школяра, допомогти йому, байдужість педагогів до внутрішнього світу учнів, їхніх проблем і переживань тощо.

Результати дослідження засвідчують зв'язок емоційного благополуччя учнів з їхньою активністю та успішністю в навчанні, з особистісною спрямованістю щодо взаємодії з учителями та іншими учасниками навчального процесу. На питання «Чи вважаєте ви навчання в школі цікавим?» тільки 32,1% учнів відповіли ствердно, більш-менш цікавим (подобаються окремі навчальні дисципліни) вважають шкільне навчання 41,2% школярів, не дуже цікавим – 15,9% респондентів. Водночас зовсім не цікавим навчання в школі вважають 10,7% учнів, що дає підстави зробити припущення про негативну налаштованість цих підлітків та юнаків щодо навчальної діяльності та їхню асоціальну поведінку тепер або в перспективі, якщо не сприяти виникненню та закріпленню в них відповідної позитивної мотивації. Учень, який нудьгує на уроці, не включений у навчальний процес, а тому шукає для себе розваги, часто порушує дисципліну

на уроках, провокуючи зростання напруги та створення конфліктних ситуацій у стосунках з учителями й іншими учнями.

Про характер взаємодії педагога й школярів свідчить і переважаюча стратегія їхньої поведінки в конфліктних ситуаціях, які закономірно трапляються в житті школи. Аналізуючи відповіді вчителів на питання «Як ви поведетеся, коли взаємодія з учнями не складається?», основна частина опитаних засвідчила, що найбільш типовим для них є прагнення налагодити стосунки з учнями й прийти до спільного вирішення проблеми (65,8%). Однак, простежуючи відповіді на це запитання учнів, бачимо, що старшокласники в конфліктних ситуаціях значно менше готові до співпраці з наставниками (36,4%). При цьому вони набагато частіше, ніж учителі, використовують стратегії суперництва, уникнення, виявляють байдуже ставлення до проблем у стосунках із педагогами (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння результатів опитування вчителів та учнів щодо стратегій поведінки в конфліктних ситуаціях (у%)

Стратегії поведінки	Учителі	Учні
Пристосування до позиції опонента	8,1	10,3
Співробітництво, намагання спільно вирішити проблеми, налагодити стосунки	65,8	36,4
Суперництво, відкрита боротьба за свої інтереси	8,1	17,4
Намагання уникнути з'ясування стосунків, вирішення проблеми	2,7	11,8
Компромiс, згода на взаємні поступки задля вирішення проблеми	12,6	14,3
Індиферентне ставлення до проблеми	2,7	9,8

Психологічна безпека характеризується відсутністю необхідності захищатися, створює умови, які сприяють розвитку й гармонізації психічного здоров'я, стійкості соціального благополуччя учасників освітнього процесу. Опитування учасників дослідження на предмет їхньої захищеності від насильства в міжособистісній взаємодії в школі показало досить високий рівень агресії як в учнівському середовищі, так і в стосунках між учителями й учнями. Так, повністю захищеними в школі від загроз і насилля з боку однокласників вважають себе тільки 39,5% учнів, з боку інших учнів – 31,1%, з боку вчителів – 47% учнів. Почуваються повністю захищеними від публічного приниження та образ з боку однокласників 29,3% підлітків, з боку інших учнів – 30,3%, а з боку вчителів – тільки 5,2% (!) опитаних школярів. З'ясувалося також, що під час взаємодії з учителями учні почуваються недостатньо захищеними від примусу з боку вчителів щось робити всупереч їхньому бажанню, що, однак, частково пояснюється їхніми рольовими позиціями.

Шкільне насильство відзначається тим, що один з учасників навчально-виховного процесу школи застосовує силові методи або прийоми психологічного тиску, свідомо спрямовані на інших (слабших або тих, хто не може чинити опір) учасників у школі або чи за її межами: залякує, нападає, погано ставиться

тощо. Наявність насильства в стосунках між учасниками педагогічної взаємодії, що ми констатували на підставі аналізу отриманих даних, є найбільшою загрозою для психологічної безпеки освітнього середовища.

Тільки 48% учнів, які були нашими респондентами, стверджують, що їхні вчителі ніколи не принижували їх і не ображали. Натомість 41,5% хлопців і дівчат зізнаються, що вчителі їх інколи ображають та принижують, а 6% заявили, що вони часто стають об'єктами для психологічного насилля з боку вчителів. Крім того, 4,5% учнів зізналися, що вони й самі ображали вчителів у відповідь на їхню агресію чи загрозу агресії.

За висловами школярів, бувало так, що вчителі виганяли їх із класу (на це вказали аж 67% опитаних хлопців і дівчат), безпідставно звинувачували (48,6%), давали образливі прізвиська (48,2%), погрожували, залякували (32,1%), штовхали (25,8%), били чи відважували запотиличників, ляпасів (23,6%). Ці форми поведінки педагогів належать до ситуацій, які можна описати як такі, що містять пряму загрозу для психологічної безпеки школярів, створюють психотравмуючі ситуації педагогічної взаємодії. За таких обставин сучасна школа не може вважатися безпечним середовищем для учнів, вона не може забезпечити умови для повноцінного розвитку особистості, збереження та підтримки фізичного й психічного здоров'я.

Психологічні наслідки шкільного насильства впливають на всі рівні функціонування особистості, що формується. З усією очевидністю можна припустити, що така деструктивна поведінка педагогів провокуватиме тільки зростання рівня агресії та насильства як в учнівському середовищі, так і в спілкуванні школярів з учителями. Адже вступаючи з дітьми в безпосередній контакт, взаємодіючи з ними, учитель організовує життєдіяльність дітей, спрямовуючи їхню поведінку в певному напрямі, створюючи умови для мотивації навчання, впливаючи на засвоєння ними соціального досвіду. Психологічна захищеність учнів і вчителів є умовою забезпечення їхньої соціально-психологічної адаптації, розвитку соціальної компетентності, формування орієнтації на позитивні стосунки в соціумі, розвитку адекватної самооцінки, реалізації особистісного потенціалу.

Загалом результати нашого психологічного дослідження показали, що тільки 39,2% учнів почуваються в школі безпечно та затишно. Унаслідок порівняння отриманих нами даних, було виявлено, що хлопці й дівчата в стосунках з однокласниками та іншими учнями є найбільш незахищеними від їхнього недоброчинного ставлення та погроз вчинення насилля, а в стосунках з учителями – найменш захищені від публічного приниження та образ, а також від примусу щось робити всупереч власному бажанню (табл. 2).

Для вибудовування більш цілісної картини про стан насильства в сучасній школі ми проаналізували результати опитування із цього приводу батьків. Повністю захищеними від загроз і насилля в школі з боку однокласників вважають своїх дітей 20,5% батьків, захищеними від агресії з боку вчителів – 28,3%, з боку інших учнів – 18,7%. Визнають своїх дітей найменш захищеними від загроз насилля з боку однокласників 14,5% батьків, інших учнів – 7,1%. Тільки 1,4% опитаних батьків вважають своїх дітей незахищеними від загроз і насильства з боку педагогів.

Таблиця 2

Результати дослідження рівня психологічної захищеності учнів під час взаємодії з учителями (у%)

Рівень психологічної захищеності	Зовсім не захищений	Швидше не захищений, ніж захищений	Важко сказати	Швидше захищений, ніж не захищений	Повністю захищений
Ознаки психологічного насильства					
1. Публічне приниження/образи з боку вчителів	5,2	14	29	46,6	5,2
2. Загрози чи погрози з боку вчителів	2,1	6,7	18	26	47
3. Ігнорування	6	5	22,1	26,3	40,6
4. Недобррозичливе ставлення вчителів	7,3	3,1	18,3	27,7	43,6
5. Примус з боку вчителя робити щось усупереч вашому бажанню	1,4	3,4	20,5	33,3	41

Як бачимо, думки учнів та їхніх батьків про можливі або реальні загрози в шкільній взаємодії не збігаються, що свідчить про брак довірливих стосунків між ними, а це, своєю чергою, може пояснювати відсутність у багатьох хлопців і дівчат підліткового та раннього юнацького віку відчуття психологічної захищеності й небажання звертатися до дорослих за підтримкою та допомогою в разі виникнення проблем у школі. Ми з'ясували, що 16,4% учнів узагалі замовчували випадки вчиненого щодо них насильства (навіть булінгу) з боку ровесників чи вчителів. Іншим учням допомагали пережити такі ситуації здебільшого друзі (на це вказано в 49,1% анкет), батьки (16,1%), найрідше вони зверталися по допомогу й отримували її від учителів (2,6%) і з боку шкільного психолога (3,5%). Ще 11,7% опитаних старшокласників указали свої варіанти вирішення подібних проблем: «сам вирішую», «не звертаю уваги», «дивлюся телевизор», що є свідченням наслідування способів поведінки героїв кінофільмів і телепередач, «само по собі вирішиться». Ніхто не допоміг пережити й справитися з проблемами в стосунках з однолітками чи вчителями, хоч дорослі та інші учні знали про це, – 10,1% респондентів. Як бачимо, учні здебільшого отримують некваліфіковану допомогу або й не отримують її взагалі. Свідчення про наявність в їхній взаємодії насильства (у т. ч. і тривалих знущань) говорить про невисокий рівень психологічної безпеки в освітньому середовищі сучасної школи, відсутність ефективних механізмів профілактики й попередження деструктивних конфліктів, а також про відсутність системного підходу до надання фахової психологічної допомоги кожному з учасників освітнього процесу.

Аналіз результатів дослідження показав, що досить незатишно почуватися в школі й учителі. Причому за всіма параметрами психологічного насильства і найбільш незахищеними вони вважають себе в стосунках з адміністрацією

навчального закладу. Тільки 29,8% вчителів зазначили, що почуваються повністю захищеними від загроз з боку учнів, 32% – з боку колег, 26,3% – з боку адміністрації.

У спілкуванні з учнями вчителі більш-менш вважають себе захищеними від їхнього ігнорування та примусу щось робити всупереч власному бажанню, що, власне, пояснюється рольовою структурою педагогічної взаємодії. Найбільш незахищеними почуваються педагоги від демонстративної деструктивної поведінки учнів і публічних образ з їхнього боку (табл. 3).

Таблиця 3

Результати дослідження рівня психологічної захищеності вчителів під час взаємодії з учнями (у%)

Рівень психологічної захищеності Ознаки психологічного насильства	Зовсім не захищений	Швидше не захищений, ніж захищений	Важко сказати	Швидше захищений, ніж не захищений	Повністю захищений
1. Публічне приниження/образи з боку учнів	2,8	17,8	20,6	34,6	24,3
2. Загрози чи погрози з боку учнів	2,9	4,8	21,2	41,3	29,8
3. Ігнорування учнями	1,2	2,4	17,1	45,1	34,1
4. Недоброзичливе ставлення вчителів	1,9	8,7	26,2	37,9	25,2
5. Примус робити щось усупереч вашому бажанню з боку учнів	1,2	2,4	17,1	45,1	34,1

Як бачимо, нині типова українська школа не є безпечним середовищем ані для дітей, ані для вчителів, не стала вона «школою радості», як про це мріяв В.Сухомлинський. Освітнє середовище з низьким рівнем психологічної безпеки може негативно впливати на основні складові суб'єктивного благополуччя учасників навчально-виховного процесу, наслідками чого можуть стати їхня схильність до деструктивної поведінки, формування у них негативного ставлення до школи, порушення психічного й фізичного здоров'я.

Результати нашого дослідження підкреслюють актуальність проблеми організації системи спеціальної роботи шкільної психологічної служби та педагогічного колективу в напрямі цілеспрямованого формування безпечного психологічного освітнього середовища, насамперед через оптимізацію (демократизацію та гуманізацію) педагогічної взаємодії. Тільки часткове визнання вчителями й учнями референтної значущості школи, їхня посередня задоволеність основними характеристиками процесу педагогічної взаємодії, дефіцит довірливих особистісних стосунків, лише часткова захищеність від різних форм та видів насилля складають серйозну загрозу для психологічної безпеки освітнього середовища. Причому порівняльний аналіз отриманих нами даних та результатів пси-

холого-педагогічних досліджень стану безпеки освітнього середовища, здійснених іншими українськими вченими (Г.Мешко, О.Обозовою) доводить, що виявлені нами проблеми в життєдіяльності сучасної школи мають системний характер і практично не залежать від регіону.

Освітнє середовище складає основу життєздатності будь-якої держави [1]. Психологічна безпека освітнього середовища сьогодні є запорукою безпеки суспільства в майбутньому. Ураховуючи, що будь-яка школа має можливість побудови своєї локальної системи безпеки, украй необхідними є організація та проведення системи заходів, спрямованих на попередження загроз для психологічного благополуччя учасників навчально-виховного процесу, створення умов для позитивного розвитку та самореалізації особистості як дитини, так і дорослого, які є суб'єктами освітнього середовища. Збереженню й забезпеченню психологічної безпеки сприятиме високий рівень залучення всіх суб'єктів освітнього простору до цієї роботи, їхнє активне навчання конструктивних навичок взаємодії, формування сприятливого соціально-психологічного клімату в школі.

Висновки. Психологічна безпека розглядається в психології як умова повноцінного існування й розвитку особистості та суспільства. Психологічно безпечним може вважатися таке освітнє середовище, у якому здійснюється конструктивна, оптимальна для його учасників міжособистісна взаємодія, що сприяє їхньому емоційному благополуччю, гармонійному особистісному розвитку, реалізації особистісного потенціалу.

Забезпечення психологічної безпеки освітнього середовища стає особливо актуальною проблемою в сучасній психології та педагогіці у зв'язку з наявністю стійкої тенденції до зростання масштабів і форм агресії та насильства у взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу. Аналіз й узагальнення результатів проведеного нами емпіричного дослідження характеру педагогічної взаємодії в сучасній школі виявив ряд проблем у стосунках між учителями та учнями, що негативно впливає на їхнє відчуття власної психологічної захищеності. Реалізація педагогічної взаємодії, побудованої на принципах гуманізму та демократії, є одним із найважливіших чинників забезпечення психологічної безпеки не тільки в освітньому середовищі школи, але й у суспільстві.

1. Рубцов В. В. Психологическая безопасность образовательной среды как условие психосоциального благополучия школьника / В. В. Рубцов, И. А. Баева // Безопасность образовательной среды : сб. статей. Ч. 1 / отв. ред. и сост. Г. М. Коджаспирова. – М. : Экон-Информ, 2008. – С. 5–11.